

Григоренко І. В., Савченко І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ТИПОЛОГІЯ ТА СТРУКТУРА ПИСЬМЕННИЦЬКИХ ЛИСТІВ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано типологію та структуру письменницького епістолярію, окреслено шляхи оптимізації використання листів письменників на уроках літератури.

Ключові слова: лист, епістола, українська література, урок української літератури, біографічний метод.

Важливим питанням для сучасної педагогічної теорії залишається активізація читацького інтересу учнів на уроках української літератури. О. М. Ніколенко зауважує, що у процесі викладання літератури в старших класах у вчителів з'являється чимало труднощів, оскільки учні не хочуть читати великі й складні твори, втрачаючи мотивацію до вивчення літератури як предмета [10].

Програма з української літератури орієнтує учнів старших класів не тільки на дослідження творчості письменників, але й на ознайомлення з основними віхами їхньої біографії, тому вчителю слід тісно пов'язати біографічний і творчий аспекти. Саме у цій площині на уроках літератури ефективним є використання приватного епістолярію письменників, який був і зостається важливим джерелом вивчення життя і творчості митців слова. Листування дає змогу повернутися в ту епоху, коли жив і творив автор, побачити події його очима, а також простежити особистісне й творче становлення письменника.

Приватні листи багатьох українських митців слова, зокрема Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, М. Драгоманова, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Є. Маланюка, М. Зерова, І. Багряного, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса та інших, давно стали частиною культурного життя нації. Останнім часом посилилася увага до педагогічного потенціалу приватного письменницького епістолярію у педагогічній науці (Н. Волошина, О. Галич, О. Губко, Г. Клочек, Є. Пасічник, К. Приходченко, О. Слоньовська, Б. Степанишин, В. Цимбалюк).

Листи письменників стають надійними помічниками вчителя у підготовці цікавих і змістовних уроків літератури. Однак, як зауважує Ю. Ковбасенко, іноді вивчення біографії письменника відбувається до такої міри "плідно", що на розгляд власне його творів просто не залишається часу [3]. Щоб уникнути перевантаження уроків біографічними матеріалами, вчителю слід уважно підходити до вивчення і добору епістолярного матеріалу для використання під час уроків. Для цього необхідно чітко структурувати і систематизувати опубліковану епістолярну спадщину певного письменника, яку вчитель планує використати на уроці.

Досліджуючи листи письменників як джерело універсальних знань про життєвий досвід, соціальну поведінку, психологію переживань, естетичні сприйняття і враження, Ж. Ляхова окреслила два основні напрями вивчення епістолярію українського письменства: 1) особистість автора як джерело пізнання специфіки творчості письменника, його творчої індивідуальності; 2) співвідношення епістолярної практики і художньої творчості письменника в контексті проблеми його художнього мислення [6, с. 87].

Зваживши на тезу, що листи письменників – це так само література, оскільки творчий, художній тип мислення автора-письменника і манера відтворення реального життя відображаються й на побутових листах, епістолярна спадщина письменників заслуговує бути окремим повноцінним об'єктом наукового пізнання. Необхідно вказати на третій (відносно виокремлених Ж. Ляховою) напрям дослідження письменницьких листів – вивчення власне сукупності приватних епістоляріїв письменника як літературного факту, елемента національної культури і ментальності певної доби, визначення структури його кореспонденції, проблемно-тематичних домінант та особливостей мовностилістичного оформлення листів.

Для більш ґрунтовного з'ясування типології, конструкції листів і класифікації письменницької кореспонденції необхідно розглянути основні принципи і підходи до структурування сукупності епістолярію окремого автора. Найбільш продуктивним принципом класифікації епістол є тематичний. Поряд з тематичним підходом дослідники диференціюють листи також за призначенням. Ці два підходи часто поєднують, оскільки тема листа і визначається його призначенням. Таким підходом до систематизації та структурування кореспонденції користувалося багато вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, аналізуючи дружній тип листів у російській літературі початку XIX ст., М. Степанов (1926) класифікує епістоли за темою або стилем: ділові, розповідні, листи-проповіді, листи-записки [12]. Тематичний аспект епістолярію описує К. Ленець (1983). Залежно від призначення й характеру взаємин між дописувачами вона розмежувала листи на чотири групи: родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові, офіційно-ділові [13, с. 209].

По-іншому класифікує листи Т. Кучіна (1984). Дослідниця звернула увагу на особистість адресата і адресанта, які й визначають і тему листа, і його призначення, і стиль та манеру епістолярного спілкування. Розглядаючи епістолярні джерела II половини XIX – початку XX ст. у контексті джерелознавства, вона запропонувала класифікувати їх за наступними принципами:

– соціальна приналежність і загальне становище авторів і адресатів: листи помісного дворянства, листи бюрократії і чиновництва, листи інтелігенції, листи буржуазії, листи видатних людей епохи – революціонерів, письменників, вчених тощо;

– стосунки між автором і адресатом: листи людей, пов'язаних залежними відносинами, листи знайомих, листи людей, духовно, емоційно або інтелектуально близьких, листи рідних;

– функціональне завдання, яке має розв'язати автор листа: традиційно-ритуальні, ділові, інтелектуально-емоційні листи [5, с. 45].

Вивчаючи природу та специфіку епістолярної літературної критики, вітчизняна дослідниця Л. Вашків (1995) також пропонує враховувати особистість учасників листування і класифікувати їх епістолярій за характером стосунків між дописувачами: родинно-побутові, приватно-ділові, офіційно-ділові, дружні, інтимно-товариські листи [2, с. 16].

Врахувавши певну комунікативну спрямованість та конкретну мету листування, С. Комарова (1999) виокремила три типи епістолярних текстів, кожен з яких базується на сукупності функціональних, ситуативних та мовних елементів:

– традиційно-ритуальне листування (прохання, скарга, подяка, привітання, інформаційні дипломатичні листи, сімейно-побутові листи);

– емоційно-інтимне листування (дружні послання, сімейне листування інтимного характеру, любовні листи);

– інтелектуально-емоційне листування (філософські листи-роздуми, листування членів таємних організацій, листи-трактати, листи-рецензії) [4, с. 8].

Проаналізувавши функціонально-стилістичні особливості дружнього типу листів російської творчої інтелігенції XIX–XX ст., Н. Белунова (2000) вирізняє такі їх жанрові різновиди: офіційно-ділові листи (документи ділового спілкування і листування між організаціями або організацією і приватною особою: юридичні, комерційні листи і т. ін.); наукові листи (професійно орієнтовані: листування вчених, пов'язаних не дружніми, а переважно науковими інтересами, наприклад лінгвістичні листи, філософські); публіцистичні листи (листи до редакцій газет; “відкриті” листи); художні листи (як факт художньої літератури); побутові листи (обмежені сферою побутового спілкування); дружні листи [1, с. 88].

Досліджуючи художню природу та поетику епістолярію українських письменників, Г. Мазоха (2005) пропонує залучити до принципів систематизації письменницьких листів таке літературознавче поняття, як “чистота” жанрової структури, та окреслює такі основні підходи до вивчення листа: за адресатно-рецептивною спрямованістю; за проблемно-тематичним спрямуванням; за стильовим принципом та за “чистотою” жанрової структури. Це, на думку дослідниці, дасть змогу поєднати аналіз особливостей епістоли з урахуванням факторів, а відтак адекватно класифікувати жанрові модифікації за цілим комплексом найістотніших рис кореспонденції як серединної ланки духовно-культурної комунікації [7].

Лист письменника (не художній) – це найперше документ. Тому у

літературознавчих студіях не можна оминати джерелознавчий аспект вивчення письменницького епістолярію. Так, досліджуючи епістолярну спадщину українських громадсько-культурних діячів кінця XIX – початку XX століття у джерелознавчій площині, досить чіткі й методологічно виважені, на наш погляд, підходи до принципів диференціації листів пропонує І. Старовойтенко (2007). Дослідниця виокремлює кілька критеріїв розрізнення епістол:

– залежно від характеру інформації, яка міститься у листах: приятельське, ділове, змішане, родинне, офіційне;

– залежно від особи адресата і роду його діяльності листи поділяють на листування кореспондента з громадськими і культурними діячами, науковцями, письменниками, політиками, видавцями, приятелями, рідними;

– за ступенем збереженості й кількості листів у кореспонденціях: майже повністю або повністю збережені, збережені частково;

– за кількістю листів у кореспонденціях: корпусне (хронологічно тривале та інформаційно багат шарове), епізодичне (недовготривале і тематично вузьке);

– за хронологічно-проблемним критерієм конкретний масив листування поділяється на періоди з визначенням провідних тем кожного;

– за зовнішніми ознаками: листи, листівки, телеграми [11, с. 311-312].

До наведеної класифікації, на наш погляд, варто було б додати ще кілька принципів джерелознавчого підходу до диференціації листів:

– матеріальний вияв збереження листа: оригінальний лист чи чернетка листа, оригінал якого не зберігся, або ж лист, опублікований у журналі, статті, оригінал якого втрачено;

– мовне оформлення листа: рукописний чи друкований, написаний українською мовою чи іншими мовами;

– манера підпису і датування: наявність датування, підпис власним ім'ям або псевдонімом чи криптонімом, наявність постскриптуму.

Ґрунтовні вказівки для археографів-публікаторів спадщини українських діячів науки, культури, громадського і політичного життя другої половини XIX – середини XX століття пропонують укладачі посібника “Видання україномовних епістолярних джерел другої половини XIX – середини XX ст.: Методичні рекомендації”, де розкрито основні аспекти археографічного опрацювання текстів листів та наведено типи й різновиди видань епістолярних джерел. Цей посібник дуже корисний у джерелознавчих та текстологічних розвідках, а також для літературознавчого опрацювання письменницького епістолярію.

Досить продуктивною є розлога класифікація письменницьких листів, запропонована Л. Морозовою (2006). Детально вивчаючи письменницький епістолярій у системі літературних жанрів, вона визначає такі жанрові модифікації письменницького листа:

класифікація письменницьких епістоляріїв за концепцією адресата:

1) приватні листи:

– листи до членів родини (відсутня соціальна дистанція між автором і адресатом, але наявні знання спільної мови, факультативною ознакою є спільна професійна компетенція);

– листи до друга (відсутня соціальна дистанція між дописувачами, припустимою є обмеженість професійної компетенції, факультативною – наявність спільного мовного середовища, предметно-тематична змістовність листів практично необмежена);

2) офіційні листи:

– листи до тих, з ким автор має спільну сферу професійної діяльності (обов'язковими є наявність спільної професійної компетенції і соціальної дистанції, факультативною – спільність мовного середовища):

– офіційно-ділові листи, адресат яких має інший, ніж автор, соціальний статус;

– фамільярно-ділові листи, адресат як особисто знайомий з автором листа і має з ним спільні професійні інтереси;

– класифікація письменницьких листів за предметно-тематичною змістовністю:

3) монотематичні:

– листи, присвячені художній творчості інших митців (епістолярна літературна критика),

– листи, присвячені власній художній творчості (епістолярна літературна автокритика);

– листи з домінантою “актуальні події суспільно-політичного життя”;

– листи з тематичною домінантою “приватне життя”;

4) політематичні:

– листи, в яких факти приватного життя поєднані зі сферою професійних інтересів його автора;

– листи, в яких до подій приватного життя автора додаються роздуми про актуальні події суспільно-політичного життя;

– листи, в яких повідомлення про факти приватного життя їх автора поєднані з інформацією щодо сфери його професійної діяльності та з роздумами щодо останніх суспільно-політичних подій [9].

Як бачимо з наведеної вище класифікації, спільною ознакою для родинних і дружніх листів є відсутність соціальної дистанції між адресатом і адресантом, для офіційних листів ключовим є наявність соціальної дистанції між дописувачами.

Оскільки лист письменника – це водночас і документ, і літературний твір, то, на нашу думку, доцільно поєднати два підходи до визначення типології та структури листування письменника: джерелознавчий (запропонований І. Старовойтенко) та літературознавчий (запропонований Л. Морозовою), дещо їх модифікувавши.

Листування для українських письменників завжди було досить ефективною формою, а інколи і єдиною можливістю спілкування з друзями, близькими, однодумцями й опонентами. Важливе значення для розуміння особистості письменника мають відомості про його реципієнтів, адже кореспонденція, звернена до певного адресата, є розгорнутим, хоча й заочним діалогом, у якому беруть участь двоє, а іноді й кілька реципієнтів (колективний адресат чи адресант). Таке взаємне листування можна назвати епістолярними діалогами. Епістолярний діалог у нашому розумінні – це розмова, обмін думками між двома або кількома особами (коли наявний колективний адресат чи адресант), що відбувається у листах. Звичайно, епістолярний діалог – це не один лист, а кілька листів, об'єднаних спільним адресатом та певними тематичними домінантами.

Епістолярій письменника віддзеркалює масштаби особистості, даючи досить вичерпну інформацію про того чи іншого кореспондента, позаяк прочитані листи створюють образ дописувача, відображають його характер, ціннісні орієнтації та мотивацію. Крізь призму епістолярних діалогів митця з кореспондентами можна скласти психологічний портрет та чітке уявлення як про письменника, так і про його адресатів, адже, як зауважує Г. Мазоха, незважаючи на те, що адресат кореспонденції не присутній під час її написання, його образ впливає на мотивацію, наміри автора епістоли, мету висловлювання [8]. Властивий епістолярному жанру діалогізм сприяє об'єктивації змісту листів, а листування з різними людьми дозволяє спостерігати, як розкривається особистість письменника у різних комунікативних ситуаціях.

Отже, запропоновані способи структурування та типологізації приватного епістолярію письменника сприятимуть ефективнішому та раціональнішому використанню таких листів на уроках української літератури.

Використана література:

1. *Белунова Н. И.* Дружеское письмо творческой интеллигенции как эпистолярный жанр / Н. И. Белунова // Филологические науки. – 2000. – № 5. – С. 81-89.
2. *Вашків Л. П.* Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / Л. П. Вашків. – Львів, 1995. – 24 с.
3. *Ковбасенко Ю. І.* Біографія письменника і викладання літератури / Ю. І. Ковбасенко // "ПостМетодика" – № 6(70). – 2006. – С. 6-18.
4. *Комарова С. И.* Функционирование перифразы в эпистолярном стиле вт. п. XVIII века : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / С. И. Комарова. – Д., 1990. – 17 с.
5. *Кучина Т. Г.* К вопросу об изучении эволюции эпистолярных источников второй половины XIX – начала XX века / Т. Г. Кучина // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. Статьи и материалы. – М. : Наука, 1984. – С. 40-48.
6. *Ляхова Ж.* Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // Літературознавство : матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців. – Харків, 26-29 серпня 1996 р. – Відпов. ред. О. Мишанич. – К. : АТ "Обереги", 1996. – С. 85-90.
7. *Мазоха Г. С.* Епістолярна спадщина і парадигми наукового дослідження / Г. С. Мазоха // Вісник Житомирського ДУ імені Івана Франка. – Житомир : РВВ ЖДУ, 2005. – Вип. 24. – С. 88-92.

8. *Мазоха Г. С.* Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 27 с.
9. *Морозова Л. І.* Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. ... кандидата філолог. наук : 10.01.06 / Л. І. Морозова. – К., 2006. – 223 с.
10. *Ніколенко О. М.* Специфіка вивчення зарубіжної літератури в старших класах / О. М. Ніколенко // “ПостМетодика” – №6 (70). – 2006 р. – С. 2-6.
11. *Старовойтенко І.* Епістолярна спадщина українських громадсько-культурних діячів кінця ХІХ – початку ХХ століття / І. Старовойтенко // ІІІ Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. – Т. 1. – 390 с.
12. *Степанов Н. Л.* Дружеское письмо начала ХІХ в. / Н. Л. Степанов // Русская проза. Вопросы поэтики : сб. статей. – Л. : Академия, 1926. – С. 74-101.
13. *Стиль і час: Хрестоматія* / [за ред. Д. Білоуса та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 250 с.

ГРИГОРЕНКО І. В., САВЧЕНКО І. В. *Типология и структура писем писателей: педагогический аспект.*

В статье проанализированы типология и структура писательского эпистолярия, описаны пути оптимизации использования писем писателей на уроках литературы.

Ключевые слова: *письмо, эпистола, украинская литература, урок украинской литературы, биографический метод.*

I. GRIGORENKO, I. SAVCHENKO. *Typology and structure of the letters of writers: the pedagogical aspect.*

Typology and structure of the letters of writer analyzed in the article and describes ways to optimize the use of letters of writers in literature lessons.

Keywords: *letter, epistle, Ukrainian literature, Ukrainian literature lesson, biographical method.*

Жигадло Г. Б.
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СПОРТИВНИХ ІГОР

Розглянуто методи навчання та розроблено методикау навчання майбутніх фахівців фізичної культури до організації спортивних ігор.

Ключові слова: *методи навчання, професійна підготовка, майбутні фахівці фізичної культури.*

Професійно необхідні знання та вміння формуються у майбутніх фахівців протягом тривалого часу і забезпечуються взаємодією учасників навчального процесу (викладача і студентів). Передача навчальної інформації у вищому навчальному закладі відбувається за допомогою засобів та методів навчання.

У педагогіці поняття “метод” розглядають як спосіб побудови й обґрунтування системи знань; сукупність відносно однорідних прийомів, операцій практичного або теоретичного засвоєння дійсності, що спрямовані